

РОЗВИТОК ПРИНЦИПУ СУБ'ЄКТНОСТІ В ТЕОРІЯХ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

САВИЦЬКА Н. Л.

кандидат економічних наук

Харків

Людина завжди була, є й буде обов'язковим елементом економічної системи та суспільства в цілому, але лише в межах конкретної теоретичної парадигми їй відводиться те місце, яке відповідає онтологічним та гносеологічним уявленням науки щодо будови та устрою економіки та її взаємозв'язку із суспільством. Людина як суб'єкт діяльності виявляється у якостях активної перетворювальної сили, спрямованої на досягнення цілей; можливостях до цілепокладання та цілевиконання. Осмислення принципів поведінки людини у сучасному господарстві – одне із актуальних завдань міждисциплінарних досліджень. Особливого значення воно набуває в контексті постнеокласичної науки та еволюційної динаміки у зв'язку із зародженням постіндустріального суспільства. Людина – безпосередній учасник господарської діяльності, єдина ціле-

спрямована сила, здатна проектувати, організовувати, здійснювати, управляти процесом суспільного виробництва. У економічній теорії спостерігається антропологічний ренесанс, пов'язаний із провідною роллю людини у суспільному відтворенні. Проблеми людини як суб'єкта економічної діяльності висвітлюються у працях відомих вітчизняних і зарубіжних учених сучасності, зокрема В. Автономова, А. Бузгаліна, Ю. Васильчука, А. Гальчинського, Б. Ерзнкяна, Г. Задорожного, О. Іншакова, Г. Клейнера, В. Макарова, О. Сухарева, В. Тарасевича, С. Тютюнникової, Б. Юдіна та інших.

Аналізуючи яскраву та барвисту палітру антропологічної методології економічної теорії, можна виділити певну циклічність, повторювану змінність переходів від загального до конкретного, від агрегованого до індивідуального, від суспільного до особистісного суб'єкта господарської динаміки. Поряд з цим, слід зазначити, що повної реалізації суб'єктний принцип наразі не знайшов у економічній науці. *Метою* даної статті є дослідження методологічного потенціалу принципу суб'єктності в межах теорій економічної діяльності: класичної, марксистської, неокласичної, кейнсіанської, неоліберальної та інституціональної традицій.

Людина є потенційним суб'єктом життєдіяльності, яка, у свою чергу, виступає інтеграційною функцією розгортання теоретичних та практичних сторін буття у метасистемі «природа – людина – суспільство». Центральне місце у ній відведене людині, де вона проявляє себе енергетичною силою, активним рефлексуючим системоутворюючим елементом, творцем соціокультурної та економічної динаміки, ядром соціально-економічних відносин.

Реалізація принципу суб'єктності в економічній теорії здійснювалась на різних методологічних засадах, найпоширенішим виявляється економічний погляд на роль людини в організації власної та суспільної життєдіяльності. Відповідно до нього, полем суб'єктності є: економічний процес забезпечення життя необхідними матеріальними благами або їх споживання у рівноважній та гармонічній системі вільної конкуренції; у рівноважній системі національних ринків; економічне відтворення сукупного капіталу, в якому створюється матеріальна основа життєдіяльності суспільства; соціально-економічні відносини контрагентів в неінституціоналізмі тощо.

Залежно від широти поля включення економіки у суспільне життя, їх взаємовіднесення, підпорядкування вирізняються моделі економічно детермінованої та соціально (інституціонально) детермінованої поведінки людини. Доцільність побудови робочої моделі людини та вибір її рівня абстракції обумовлюється сутністю проблеми в контексті якої досліджується поведінка людини господарюючої.

Людина як суб'єкт економічно детермінованої діяльності в теоретичному плані обґрунтовується з позиції атомізму, всезагальної суб'єктності, методологічного індивідуалізму, холізму. Індивідуалістичний підхід економічного детермінізму започатковано в класичній політекономії, де людина розглядається як компетентний егоїст (А. Сміт), гедоніст (Дж. С. Мілль), потім у маржиналізмі, вона – раціональний максимізатор (У. Девенс, Л. Вальрас), неокласицизмі – звичайна людину із плоті та крові, наділена певним рівнем раціональності (А. Маршалл), головним стимулом діяльності якої виступає утилітарний інтерес [1]. У наведеному логіко-теоретичному ряді визначальними ознаками суб'єктності є індивідуальна свобода та відокремленість у суспільстві як породження власності на ресурси та досконалої конкуренції; особистий або утилітарний інтерес, що становить сенс цілераціональності діяльності; певний рівень компетентності та інформованості щодо власних справ.

Методологія такого дослідження передбачає занурення суб'єкта – раціонально діючого індивіда в об'єкт – ринкову економіку вільної конкуренції, шляхом об'єктивізації економічних стосунків у економічні показники (ціни, обсяги виробництва та реалізації, доходи тощо). Ураховуючи основну передумову про досконалість конкурентного середовища, в якому діють економічні індивіди, всі вони мають однаковий рівень інформованості та компетентності в досягненні особистих цілей. Через механізм «невидимої руки ринків» А. Сміта, егоїстичні цілі та інтереси окремої людини сприяють нарощенню багатства народів. Максимізація багатства

виступає основним мотивом економічної активності, заданим природними силами людської природи.

А. Сміт першим із учених-економістів увів моральні та економічні властивості людини в теоретичну систему суспільних наук, яку він спробував викласти у «Теорії моральних почуттів» та «Багатстві народів». Відповідно до його бачення моральні якості задаються суспільством ззовні, тому в межах чистої економіки не потребують дослідження. У її царині діють природні закономірності, виведені із біологічної природи людини. Першоосновою економічної діяльності виступає особистий інтерес у якому виявляються якості активної сили людини у створенні матеріального багатства. Проте, і А. Сміт, і Д. Рікардо не отожднювали особистий інтерес і утилітарний, вони акцентували увагу на особистому мотиві, враховуючи класову специфіку поведінки людини в економіці. У методології класичної політекономії людина як суб'єкт економічної діяльності виступає засобом створення матеріального багатства, яке становить об'єкт наукового дослідження та результат практичної діяльності. Тобто, акцент робиться на людині як факторі виробництва, її значущість полягає у трудовому внеску, затратами якого визначається цінність виробленого продукту.

Продовженням відтворювального підходу, закладеного А. Смітом, стали дослідження К. Маркса, де економічний детермінізм та трудова теорія вартості набувають найдовершенішого вигляду. У методології соціоантропogeneзу К. Маркса використовується особлива всезагальна форма суб'єкта. Марксистська соціальна філософія вперше звернулася до розуміння людини як соціально-творчого суб'єкта, «родова сутність», якого криється у не лише трудовому походженні homo sapiens, а й у суб'єктності соціальної творчої діяльності, та проявляється у творінні матеріально-речового багатства, культури та історії [2, с. 39].

У марксистизмі за допомогою діалектичного матеріалізму, як основного методу неklasичного типу наукової раціональності в економічній науці, розкривається фундаментальна суперечність між працею і капіталом, яка призводить до розриву «родової сутності людини» та відтворення економічних відносин капіталізму. Суб'єктний підхід реалізується К. Марксом як сходження від абстрактного до конкретного. По-перше, в абстрактному понятті «капіталіста» як суб'єктної основи капіталу, його класової персоніфікації. Мотивом активності капіталіста виступає жага до присвоєння результатів виробництва, самозростаючого багатства; по-друге, у експлуаторських (класових) відносинах капіталіста та найманого робітника, цілі яких не співпадають; по-третє, у розмежуванні капіталіста-власника і капіталіста-управляючого, які уособлюють капітал-власність та капітал-функцію та відображають абстрактного пасивного і конкретного активного суб'єктів; по-четверте, у людині-працівнику як активної перетворювальної сили природи; по-п'яте, у суб'єктності соціальної творчості. Об'єктивними змінами, що забезпечують рух суб'єктності, виступають продуктивні сили та виробничі відносини. Розвиток продуктивних сил,

зростання значення суспільного поділу праці, зростання його продуктивності завдяки досягненням науково-технічного прогресу нарощують суб'єктність відтворювальних процесів.

Послідовниками А. Сміта ліберальної традиції акцентували увагу на відокремленості людини у процесі створення багатства, яка абсолютизується навіть при зміні цільової функції на максимізацію грошей у Дж. Мілля та корисності у маржиналістів та неокласиків. Така собі Робінзонада в подальшому перетворюється у формування «репрезентативного суб'єкта» [3, с. 31], який діє в системі координат ринкових відносин. Репрезентативність суб'єкта економіки, перетворення його у раціонального економічного агента полягає у визначенні групових рис або масовидної поведінки людини у межах соціальних спільнот та господарських організацій.

Філософською основою концепції раціональності є принцип методологічного індивідуалізму, відповідно до якого приватний інтерес є домінуючим у економічній системі, індивід керується сталою системою особистих переваг та прагне до максимізації зиску при виборі альтернативних рішень. При цьому сам індивід поводить себе цілораціонально, тобто людина вільна у виборі цілей та засобів для їхнього досягнення, її поведінка на ринку, як і поведінка інших передбачувана. Передбачуваність поведінки пояснюється утвореними відносинами довіри між учасниками ринкових відносин та здатністю до інтерпретативної раціональності [4, с. 22 – 23].

Виокремлення індивідуалістичних рис раціональності репрезентативних економічних суб'єктів нівелювали цілісний вплив людини на перебіг економічного процесу. Універсалізація мотивів та екзогенність цілей діяльності, передумова сталості переваг та незмінності природи людини змістила акценти із людиноцентричного до економіцентричного принципу. Ринкове середовище, організоване на конкурентних засадах, розглядається універсальним, незалежним від цивілізаційних чинників, спонтанним економічним порядком. За таких умов суспільна та психологічна сутність суб'єктності, свідомість як результат взаємодії суспільної свідомості та індивідуальних потенцій не враховується. У класичній та неокласичній (марксистській) економічній теорії, на думку Дж. Коммонса, вибудовуються «суб'єкт-об'єктні» відносини, тобто людини і природи щодо матеріального забезпечення виживання людини, найменшою одиницею аналізу є товар, вироблений за допомогою людської праці, у неокласиці ці ж відносини аналізуються з точки зору споживачів [5, с. 134 – 135]. Людина у такій методологічній конструкції посідає вторинне місце, професор Л. Гребнев вдало іронізує щодо об'єктного розгляду суб'єкта, говорячи про поєднання непоєданого та називаючи такий спосіб пізнання «гарячим льодом» [6, с. 52].

Застосування принципу методологічного індивідуалізму дозволяє об'єктивізувати індивідуальну поведінку економічної людини, деперсонізувати її, встановити зв'язок між цілями і засобами економічної діяльності та перейти до оперування груповими суб'єктами, що максимізують функцію цілі: домогосподарство – корисність

від споживання, фірма – прибуток, держава – добробут. Виділені агреговані суб'єкти, адекватно відображали структурно-функціональний розріз національної економіки, тому в теоріях макроекономіки вони посіли гідне місце. Проте, сам суб'єктний вплив на макроекономічну діяльність розгортався в умовах недосконалої конкуренції, неповної зайнятості, економічних циклів. За таких умов неокласична передумова прогнозованої та стабільної людської поведінки не відповідає дійсності, тому в кейнсіанстві та посткейнсіанстві вона замінюється на імпліцитну суб'єктність, рушійною силою якої виступає ділова активність людини. Кейнсіанська теорія ґрунтувалась не на методологічному індивідуалізмі, а на принципі органічної єдності та взаємопов'язаності раціонального та ірраціонального, психологічного та економічного в суб'єкті національного ринку. Вирішення основного питання суспільного відтворення – проблеми реалізації, лежить у площині досягнення ефективного попиту. Основними параметрами ділової активності суб'єктів національної економіки виступають очікування підприємців щодо граничної ефективності капіталу та норми відсотка, а також пасивна діяльність споживачів, обумовлена дією «психологічного закону Кейнса» в умовах невизначеності та неповноти інформації.

На особливу увагу заслуговує універсалістська лінія неолібералізму, представники якої – Г. Уїкстід, Л. Роббінс, Л. фон Мізес – поширили економічну раціональність на всю людську діяльність. Експліцитна методологія антропологічного обґрунтування людини економічної Г. Уїкстіда заклала передумови економічного імперіалізму, наголосивши на тому, що методами економічної науки можна дослідити будь-які цілі. Л. фон Мізес вважав економічну теорію окремим випадком праксеології як загальної теорії раціонального вибору за допомогою якої досягаються суб'єктивні цілі, суб'єктивними засобами [1].

Особливістю суб'єктного впливу у процесі діяльності в його баченні є творчість економічного суб'єкта. На думку Л. фон Мізеса, творчість полягає в діяльності людського розуму. Виробнича діяльність не є творчою, так як нічого нового не створює, а лише перетворює наявні у природі елементи, тож людина – перетворювач. Тоді як діяльність розуму є творінням людини, отже будь-яка діяльність, спрямована та осмислена розумом, є духовним і розумовим феноменом [7, с. 133 – 134]. По-іншому творчість суб'єкта трактує Дж. Шекл. На його думку, діяльність виявляється у мислереальності, економічний вибір ґрунтується на необмеженій свободі творчості в умовах невизначеності, тому економічна теорія є частиною епістеміки – теорії думки. Такі методологічні позиції з новою силою актуалізуються в умовах зародження і становлення економіки знань, в якій свідомість людини стає предметом діяльності.

Інституціональна теорія піддала сумніву незмінність природи людини та пов'язала її динаміку із особливостями розвитку людини, організації, суспільства, цивілізації та інститутів. Методологію інституціонального аналізу суб'єктності можна умовно розмежувати на теорії економічної діяльності, господарства та інститу-

ціонального розвитку та змін. У межах цієї статті розглянути усі напрями немає можливості, тому відповідно до поставленої мети сконцентруємося на інституціональних теоріях економічної діяльності. У її межах суб'єктний принцип розробляється удосконаленням методологічного індивідуалізму шляхом коригування «захисного поясу» теорії та застосуванням холізму. Методологічний принцип холізму полягає в пріоритетному розгляді цілого з точки зору нових якостей, цілісних властивостей, які проявляється тільки при спільній взаємодії частин, елементів. Онтологічним ідеалом холістичної позиції визнається цілісність світу, яка розглядається як у якісному, так і кількісному ракурсах. У категорії цілого синтезується матеріальне й ідеалістичне, об'єктивне і суб'єктивне, найвищою формою органічної цілісності є людська особистість [8, 903 – 904 с.]. Реалізація цього принципу в інституціоналізмі передбачає вплив інституцій та інститутів на дії людини як суб'єкта і економіки, і суспільства, єдиної неподільної одиниці системи суспільних відносин.

Людина як творець інституціональної структури, соціального конструювання проявляє суб'єктність, приймаючи антропоморфний (індивід), неантропоморфний (організація) та трансцендентальний (соціум) образ [5, с. 124]. Для інституціональної теорії характерним є чітке виокремлення взаємодій «суб'єкт-суб'єктних», «суб'єкт-структурних» відносин, та окремо «інститут-структура-суб'єктних» відносин, на основі чого моделюється діяльність економічного суб'єкта [5, с. 157]. Дослідження інститутів передбачає виявлення всіх взаємозв'язаних умов, що впливають на діяльність економічних суб'єктів. Розгортання активності суб'єкта потребує певних суспільних умов і стає неможливим без соціально-економічних інститутів, що втілюють ці умови. Цілісність економічної системи проявляється у взаємообумовленості та взаємозв'язку економічних суб'єктів та інститутів [9, с. 275 – 283].

Безумовно, людина, індивід як носій енергії дії, завжди є вихідною точкою її реалізації, «первинним агентом на соціальній та історичній сценах» [10, с. 125]. Саме тому індивідуалізм економічного суб'єкта, що виступає фундаментальним принципом ортодоксальної економічної позиції, виявляється найбільш придатним до модифікації, епістемологічно та онтологічно живучим методологічним прийомом економічного аналізу, що відбилосся на зародженні погляду на людину через призму економічного імперіалізму. Пріоритет принципів універсалізації економічної мотивації та економічного інтересу в будь-яких галузях господарства: в економіці, політиці, соціумі, міжособистісних відносинах, коли вибір рішення ґрунтується на раціональному виборі на принципах максимізації корисності, сприяв розповсюдженню вказаних методологічних принципів й на людину як суб'єкта суспільства, яка діє відповідно до інституціональних норм та правил.

Особливої уваги заслуговує концепція людського капіталу Т. Шульца, яку автор запропонував застосувати для компаративістського аналізу економічному розвитку. У своїй методологічній основі вона ґрунту-

ється на приписуванні людським здібностям і якостям властивостей капітальних благ. Тому відтворення людського капіталу передбачає інвестування як з боку держави так і окремих індивідів. Проте, концепція людського капіталу виявила свою обмежену фундаментальність та інструментальність, оскільки людина в них виявилась співвіднесеною до економічної системи в якості ресурсу, що споживається, використовується у виробничій та соціальній практиках.

Вибудовування методології по лінії «суб'єкт-суб'єктних» та «суб'єкт-структурних» відносин в інституціоналізмі представлено економікою контрактів, для якої характерне коригування жорсткого ядра неокласики з поправкою на інформаційну асиметрію, опортуністичну поведінку, змінний характер переваг та змінність поведінки під впливом інституціональних чинників. Відносини «принципал – агент» розглядаються як «суб'єкт-суб'єктні» відносини між виробником і споживачем; банком і позичальником; роботодавцем і найманим працівником; власником і менеджером; менеджером і найманим працівником; державою і фірмою тощо.

Відносини «інститут – структура – суб'єкт» розкриваються в інституціональному аналізі з двох позицій: неоінституціоналізму та еволюційної теорії. Неоінституціоналісти, які стоять на позиції раціональності людської поведінки, вважають, що люди створюють формальні та неформальні правила, які в свою чергу, структурують взаємовідносини між ними, забезпечуючи обміни та соціальні контракти. Одиницею інституціонального аналізу та діяльності визнається транзакція, в якій відтворюються «суб'єкт-суб'єктні» відносини, людина постає «транзактором», наділений інституціональною компетентністю. Під транзакційною (інституціональною) компетентністю розуміють здібності людини як соціальної істоти засвоювати інститути (розуміти та приймати правила гри), породжувати транзакції та адекватно орієнтуватися в їхньому перебігу [11, с. 29 – 31]. Еволюційна теорія заперечує раціональну поведінку та відштовхується від неможливості окремого індивіда зробити вибір інститутів, оскільки «у середньому життєвий цикл інституційної матриці перевищує життєвий цикл покоління людей, тому поточні зміни слід розглядати як дію кумулятивного ефекту» [5, с. 158]. В останньому випадку поведінка суб'єкта програмується впливом інститутів та організацій, тому сам принцип суб'єктності як активної, творчої діяльності долається, пригнічується інституціональною структурою, тому потребує окремого дослідження, що не є нашою метою.

Іншим поглядом на пошук субстанціональних основ інституціональної теорії є доробок відомого вітчизняного методолога В. Тарасевича, який наголошує на мікроуніверсумній природі інститутів, що проявляється у триєдиній субстанції генів – мемів – унів. Розкриваючи їхній зміст, учений уводить людинорозмірну рушійну силу життєдіяльності як результату синтезу біологічного та суспільного, що породжує людину як індивідуальність, а також мікроуніверсумність у вигляді унів – «першоатомів» людського в людині. [12, с. 76 – 77].

Такими виявились методологічні підходи до застосування принципу суб'єктності в основних концепціях економічної діяльності класичної, марксистської, неокласичної, кейнсіанської, неоліберальної та інституціональної теорій.

ВИСНОВКИ

Суб'єктність людини в ортодоксальній теорії виявляється в економічній свободі та виборі; індивідуальній відособленості людини на основі власності на ресурси, які необхідні для забезпечення життя (праця, земля, капітал, підприємницькі здібності); споживчій активності; суб'єктивній оцінці корисності благ, що обираються; реалізації особистих інтересів у системі ринкових відносин. Тобто поведінка людини економічно детермінована і носить індивідуалістичний характер. Поведінка людини бралася як передумова абстрактного аналізу багатства. Іншими словами, класичний раціоналізм має жорстко дедуктивну основу культу розрахунку послідовності дій, які ведуть до досягнення мети – накопичення матеріального багатства. Фактично людина як суб'єкт економічної діяльності розчиняється в аналізі об'єктивних, нібито не залежних від неї, джерел і чинників зростання «багатства народів». Ортодоксальна економічна теорія робить акцент лише на одній стороні людської діяльності, на практичній діяльності або на цілевиконанні, виносячи за дужки процес цілепокладання шляхом прийняття єдиної екзогенно заданої цілі економічного суб'єкта – прагнення до матеріального (грошового) багатства або економічної влади.

Марксистський підхід відповідає неокласичному розумінню суб'єкта як творця соціально-організованої практики та обумовлюється фокусуванням уваги на матеріалістичній картині світу, лапласівському причинному детермінізмі. Родова сутність людини, тобто загальний зміст праці, свободи, зміни суспільства, спрямованості історії становить сенс всезагальності суб'єкта розвитку. Замкненість економічного суб'єкта на матеріально-грошовому багатстві відбувається в кругообігу суспільного капіталу, де він повністю поглинається, тим самим обмежуючи власний та суспільний розвиток. Набуття повної свободи можливе лише за умови виходу за межі необхідності.

Економічні індивіди стають індивідуальними чи колективними суб'єктами лише в процесі активної економічної діяльності. Економічна діяльність людини здійснюється у соціальному просторі як взаємодія соціальних спільнот та господарських організацій. Цей соціальний простір нібито занурює індивіда у вже сформовану, існуючу диференційовану ринкову, соціальну, інституціональну інфраструктуру, що безпосередньо відбувається на його поведінці, яка, у свою чергу, підпорядковується груповим мотивам та інтересам не лише економічного, але й психологічного, творчого характеру. Таким чином, суб'єктність в еволюційній економіці, новій інституціональній економіці має відповідати інституціональним нормам і правилам, у результаті основною метою суб'єкта стає покращення власного статусу, положення в рамках певного інституту.

Поєднання виділених форм суб'єктності, на нашу думку, можливе на новій синтезованій методологічній основі. Становлення суб'єктності слід розглядати у світлі господарства, в якому синергетичним чином пов'язано матеріальне й ідеальне як у людині, так і в господарстві. Пошук об'єднавчої платформи лежить у напрямку розробки потенціалу марксистського всезагального суб'єкта розвитку, традицій та новацій інституціоналізму, включаючи теорії господарства.

Підбивши підсумок, слід зазначити, що вплив суб'єкта в процесі діяльності має визначальний характер для останньої, тому людина творить економіку. Економіка – продукт людської діяльності, а соціально-економічні відносини, інститути, культура певного соціуму на кожному витку історичної спіралі соціалізують людину, відточують грані потенційного та актуального суб'єктного впливу. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Автономов В.** Человек в зеркале экономической теории (Очерк истории западной экономической мысли) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.kadr.viperson.ru
- 2. Бузгалин А.** Марксистская философия истории экономического детерминизма (надо ли доповнять марксизм цивилизационным подходом) / А. Бузгалин. // Социальная экономика. – 2009. – № 2. – С. 35 – 55.
- 3. Коровський А.** Еволюція людського фактора економіки та проблеми його формування: монографія / А. Коровський. – К. : КНЕУ, 2004. – 184 с.
- 4. Олейник А.** Институциональная экономика / А. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 416 с.
- 5.** Homo institutus – Человек институциональный: монография / под ред. д. э. н. О. В. Иншакова. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2005. – 854 с.
- 6. Гребнев Л.** От «человека в экономике» к «экономике в человеке»? / Л. Гребнев // Вопросы экономики. – 2008. – № 11. – С. 43 – 58.
- 7. Мизес Л.** Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории / Л. Мизес. – М. : Социум, 2008. – 882 с.
- 8.** Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / главн. науч. ред. и сост. С. Ю. Солодовников. – Минск : МФЦП, 2002. – 1008 с.
- 9. Степаненко С. В.** Институциональный анализ экономических систем (проблеми методології): монографія. / С. В. Степаненко – К. : КНЕУ, 2008. – 312 с.
- 10. Ананьин О.** Методология экономической науки. Современные тенденции и проблемы / О. Ананьин, М. Одицова // Истоки. – М. : ГУВШ, 2000. – Вып. 4. – С. 92 – 137.
- 11. Ерзнкян Б.** Человек институциональный, или эволюция концепции / Б. Ерзнкян // Вестник университета. Серия «Институциональная экономика». – 2000. – № 1. – С. 28 – 44.
- 12. Тарасевич В. Н.** О триединой субстанции и тайне институтов / В. Н. Тарасевич // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2011. – Вип. 40-2. – С. 74 – 77.